TRABZON TÜRK DEVRİ YAPISI İSKENDER PAŞA CAMİ VE
KÜLLİYESİ ¹ISKENDER PASHA MOSQUE AND KÜLLİYE (TURKISH-OTTOMAN
SOCIAL COMPLEX) AS A TURKISH ERA STRUCTURE*Funda KURAK AÇICI**Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, İç Mimarlık Bölümü, Trabzon / Türkiye*

Öz: Türkiye'nin kuzeyinde bulunan Trabzon, konumu gereği önemli bir şehir durumundadır. Yıllar boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan şehir, farklı kültürlerden insanları uzun yıllar barındırmıştır. Kentin fethinden sonra Müslümanlaştırma çalışmaları çerçevesine camiler inşa edilmiştir. Şehrin merkezi olan meydan ve çevresi uğrak yeri olduğu için burada yapılan İskender Paşa Camisinin özel bir önemi vardır. Trabzon'da uzun yıllar hizmetler veren ve günümüze kadar gelebilen eserler bırakan İskender Paşa'nın Valilik yaptığı dönemlerde Kent için bayındırlık çalışmaları yaptığı ve eserler bıraktığı görülmektedir. Bu çalışmada tüm bunlar dikkate alınarak İskender Paşa'nın valilik dönemini kapsayan yapıların irdelenmesi amaçlanmaktadır. Trabzon için önemli bir dönemde hizmetleri bulunan İskender Paşa'nın adını taşıyan birçok yapı olması dolayısıyla tüm yapıların tarihi geçmişi değerlendirilmektedir. Trabzon kentinde uzun bir dönem valilik yaptığı için İskender Paşa'nın kimliği, adını taşıyan camii ve külliyesi üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İskender Paşa, Camii, İskender Paşa Camii, Trabzon

Abstract: Trabzon, located in the North of Turkey is an important city owing to its position. The city which has hosted many civilizations throughout the years has accommodated people from different civilizations for many years. After the conquest of the city, mosques were built in the scope of endeavors towards Islamization. Since 'Meydan' which is the city center and its surroundings is an area of attraction, İskender Pasha Mosque which has been built at this location carries a particular importance. It can be observed that İskender Pasha, who has served the city for many years and left behind works which have survived until our day, has carried out many public construction projects for the city and left behind many works in the period of his post as a Governor. In this study, by taking into account all these, it is aimed at analyzing buildings which belong to the Governorship period of İskender Pasha. Because there are many buildings named after İskender Pasha, owing to the fact that he has served the city during an important period, the historical past of all of the buildings are evaluated. Since he has served as a governor in the city of Trabzon for a long time, emphasis is laid on İskender Pasha's identity and the mosque and Turkish-Ottoman social complex named after him.

Key Words: İskender Pasha, Mosque, İskender Pasha Mosque, Trabzon

Doi: 10.17365/TMD.2017.1.016.x

- (1) *Sorumlu Yazar: Funda KURAK AÇICI, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, İç Mimarlık Bölümü, Trabzon / Türkiye, fundaacici@windowslive.com Geliş Tarihi / Received: 07.02.2017 Düzeltme Tarihi / Revision Date: 21.03.2017 Kabul Tarihi / Accepted: 29.03.2017 Makalenin Türü: Type of article (Araştırma – Uygulama / Research - Application) Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Yok / None "Etik Kurul Raporu Yok – None of Ethics Commit*

MTD

www.mtddergisi.com

ULUSLARARASI HAKEMLİ TASARIM VE MİMARLIK DERGİSİ

Ocak / Şubat / Mart / Nisan 2017 Sayı: 10 Kış - İlkbahar

INTERNATIONAL REFEREED JOURNAL OF DESIGN AND ARCHITECTURE

January / February / March / April 2017 Issue: 10 Winter – Spring

ID:166 K:271

ISSN Print: 2148-8142 Online: 2148-4880

(ISO 18001-OH-0090-13001706 / ISO 14001-EM-0090-13001706 / ISO 9001-QM-0090-13001706 / ISO 10002-CM-0090-13001706)

(Marka Patent No / Trademark

(2015/04018 – 2015/GE/17595)

GİRİŞ

Trabzon'un fethinden sonra şehrin Müslümanlaşması ve Türkleşmesi için kiliseler camiye çevrilmiştir. Daha sonraları şehrin eskiden Gavur Meydanı olarak anılan günümüzde Meydan olarak bilinen yerinde İskender Paşa Camii inşa edilmiştir. Osmanlı cami tipolojisinin tek üniteli cami anlayışı ile biçimlenmiş olan cami çeşitli eklemelerle büyüyerek günümüze kadar gelmiştir. Özellikle, eski gravür ve resimlerden İskender Paşa Camii'nin birçok kez değişikliğe uğrayarak günümüzdeki biçimini aldığı anlaşılmaktadır.

Trabzon şehri için önemli bir konumda bulunan İskender Paşa Camii, eskiden beri var olan anıt değerini korumaktadır. Şehrin en önemli noktasında-merkezinde- yer alan cami incelenmeye değer bir yapıt özelliğindedir.

YÖNTEM

Bu çalışmada, Trabzon kenti için önemli bir yere sahip olan İskender Paşa Camii, yapısal özelliklerinin yanı sıra, yapıya ismini veren döneminin önemli ismi İskender Paşa'nın kimliği ile ele alınmaktadır. Çalışmada, dönem ile ilgili belgelere ulaşılması için literatür tarama yöntemi kullanılmaktadır. Literatür taramasının yanı sıra, yerinde gözlem ve incelemelerde bulunulmakta ve bu incelemeler fotoğraflar ile desteklenmektedir.

İSKENDER PAŞA'NIN KİMLİĞİ

İskender Paşa, Yavuz Sultan Selim'in Padişah olması ile boşalan Trabzon Sancak Beyliği'ne 1512 yılında getirilmiştir (Hüsameddin, 1986: 262).

1518 yılında Kastamonu Valisi İskender Paşa tekrar Trabzon livası Valiliği'ne getirildi. Uzun yıllar ve birkaç defa Trabzon Valiliği yapmış olan İskender Paşa, Trabzon'un bayingırlığına çaba harcamış ve eserler bırakmıştır. İlk olarak 1519'da Meydan Şarki'de (şimdiki belediye meydanında) bir çeşme yaptırmıştır. Bu Trabzon'daki ilk 'İskender paşa Çeşmesi'dir (Uraz, 1957: 17).

1521 de Trabzon Valisi olarak yine İskender Paşa hizmet yapmıştır. Önceki Valiliğinde, Belediye Meydanı'ndaki ilk İskender Paşa Çeşmesini yaptırmış olan İskender Paşa, 1523 yılında Aşağıhisar'da Hocahalil Mahallesi'ndeki camiin karşısında ikinci 'İskender Paşa Çeşmesi'ni yaptırmıştır. 1526 yılında İskender Paşa Sivas'tan aktarılarak tekrar Trabzon Valiliğine getirilmiştir. 1529 yılında İskender Paşa Cami ile İskender Paşa Medresesi'ni yaptırmıştır (Goloğlu, 2013: 45).

Trabzon Valisi İskender Paşa 1533'de ölmüş ve kendi camisinin yanına gömülmüştür. Talik şekille yazılmış birkaç kelimelik sade kitabeli mezar taşındaki kavuktan İskender Paşa'nın vezir olduğu anlaşılmaktadır. Buna

göre; Trabzon Valisi İskender Paşa, valilikte vezirlik rütbesi almış ilk Osmanlı devlet adamlarındandır. Vezirlik rütbesiyle vali atamaları Padişah Kanuni Süleyman zamanında başlamıştır (Edhem, 2001: 347).

TRABZON İSKENDERPAŞA CAMİ VE KÜLLİYESİ

Trabzon kentinde, İskender Paşa adını taşıyan ve tarihi önemi olan yapılar bu bölümde tarihi belgeler ve fotoğraflarla ele alınmaktadır.

İskenderpaşa Cami (H. 936-M. 1529)

Trabzon Belediyesi'nin arkasında, Taksim Meydanı'nda günümüzde İskender Paşa Camii olarak anılan yapının ismine ilk olarak 1553 tarihli Trabzon Tahrir Defteri'nde yine içinde yer aldığı mahalle isminde, "Mahalle-i Cami-i Merhum İskender Paşa Ki Der Kurb-i Meydan-ı Cedid" olarak rastlanmaktadır (Lowry, 2010: 93) (Resim 1). Mevcut kitabesinden caminin 1529 yılında Mustafa Bey oğlu İskender Paşa tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır (Yüksel, 2010: 80).

Resim 1. İskender F. Mauile imzası taşıyan, Trabzon İskender Paşa Camii ve çevresini konu alan gravür (Tuluk, 2007: 14)

İskenderpaşa Cami; dört duvar üstünde tek kubbeli tipte bir onaltıncı yüzyıl sanat eseridir. Cami üzerindeki kitabede; tarih deyimi olan 'mezil-i hayr'ın ebced hesabıyla vereceği sayıdan bir sayı çıkarılarak yapım tarihi bulunacaktır der. Bu hesap sonucu çıkan tarih, hicri 936 yani miladi 1529'dur (Edhem, 2001: 346) (Şekil 1).

**Şekil 1. İskender Paşa Camii Planı,
(1529). (Tuluk, 2007: 23)**

Yapıdan ilk bahseden seyyah Aşık Mehmet caminin yerini tanımladıktan sonra “kurşun örtülü, tek parça kubbeli taştan yapılmış bir bina” olduğundan ve “tuğladan yapılma düzgün bir minaresi” olduğundan bahsetmektedir (Usta, 1999: 43). Evliya Çelebi ise 1640’da gördüğü camiye caminin kurşun kaplamalı kubbesinden kaynaklanmış olacak ki “yekpare mavi kubbeli” olarak tanımlamaktadır (Usta, 1999: 55). Feruhan Bey, İskender Paşa Camii’nden “Meydan Camii” olarak bahsetmektedir (Usta 1999: 131).

İskender Paşa Medresesi (H. 936-M. 1529)

İskender Paşa Medresesi’nin kurucusu, Yavuz Sultan Selim’in mirlivası olan İskender Paşa’dır. Medrese, Hatuniyye Medresesi’nden daha küçüktür (Yücel, 1988, 62).

Bugünkü Belediye binasının doğu cephesine bitişik olan iki katlı medrese, Trabzon’da yakın yıllara kadar ayakta kalabilen en eski medreselerden biriydi. Cephesi kuzeye gelen U şeklinde bir planı bulunmaktaydı. Güney tarafında ise İskender Paşa Cami bulunmaktaydı. Bugünkü şoseye bakan kısım taştan, diğer kısımları ise ahşap yapı bir eserd (Horuloğlu, 1983: 105).

Cami üzerindeki kitabede, tarih deyimi olan ‘Menzil-i Hayr’ın ebced hesabıyla vereceği sayıdan bir sayı çıkarılarak yapım tarihi bulunabilmektedir. Bu hesap sonucunda ortaya çıkan tarih, Hicri 936 (M. 1529) olmaktadır (Goloğlu, 2013, 49). Medresenin yapımına ait kitabe olmadığı için kesin bir tarih tespiti yapılamamaktadır (Albayrak, 1999: 39).

Horuloğlu eserinde 1523, bir yerde de 1529 tarihlerini (Horuloğlu, 1983: 105), Yücel, kaynak belirtmeksizin H. 930- M. 1523 tarihini vermektedir (Yücel, 1988: 62). Uraz makalesinde Trabzon medreselerinin listesini verirken İskender Paşa Medresesi’nin yapım tarihini değil, onarım tarihini vermiştir (Uraz, 1957: 17). Şevket de bu medreseden yapım tarihi vermeden söz etmiştir (Şevket, 2000: 152).

Uraz, makalesinde Medresenin H. 1261 (M. 1845) de Rusumet Nazırı Rahmi Efendi tarafından sonradan yaptırıldığını belirtmiştir. Bu zaman içinde medresenin yeniden yapıl-

MTD

www.mtddergisi.com

ULUSLARARASI HAKEMLİ TASARIM VE MİMARLIK DERGİSİ

Ocak / Şubat / Mart / Nisan 2017 Sayı: 10 Kış - İlkbahar

INTERNATIONAL REFEREED JOURNAL OF DESIGN AND ARCHITECTURE

January / February / March / April 2017 Issue: 10 Winter – Spring

ID:166 K:271

ISSN Print: 2148-8142 Online: 2148-4880

(ISO 18001-OH-0090-13001706 / ISO 14001-EM-0090-13001706 / ISO 9001-QM-0090-13001706 / ISO 10002-CM-0090-13001706)

(Marka Patent No / Trademark

(2015/04018 – 2015/GE/17595)

mış gibi tamir edilmiş olması olasıdır (Uraz, 1957: 17). Saffet Paşa'nın Trabzon Valiliği (1874-1875) ilk yılında medrese onarılmış ve gelir getirmesi için de medrese binasının altında birkaç dükkan yaptırılmıştır (Goloğlu, 2013: 194).

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde medreseden “Cami bahçesinin kuzeyinde odalarla süslü, ma'mur bir öğrenim yeridir ki talebesinin belirli aylığı vardır. Evkafı çoktur” şeklinde bahsetmektedir (Çelebi, 2011: 173).

İskender Paşa Medresesi iki katlı olup, her iki katında tahminen 15-20 kadar küçük odacıklar bulunmaktaydı. Cami avlusundan dik bir taş merdivenle çıkılan bu medresede 60 kadar molla öğrenim görebilmekteydi. Kuruluşundan itibaren birçok tamiratlar görmüş olan yapı, Türkiye genelinde medreseler kapatılıncaya kadar aralıksız öğretime devam etmiştir.

Cumhuriyet döneminde boşaltılan bina, bir müddet hizmet dışı kalmış, sonradan odaları evi olmayan işçi ve çalışanlara kiralanmıştır. 1950 sonrasında, cami çevresi düzeltilirken sapasağlam olan medrese yıktırılmış ve sadece ana giriş kapısı ayakta kalmıştır. Yücel'in “medreselerin kapatılmasından sonra kendi yazgısına terk edilerek yıkılmış, yerine bazı yapılar yapılmıştır” ifadesi yanlıştır; yıkılan medresenin yerine bina yapılmayıp cami avlusu olarak bırakılmıştır (Yücel, 1988: 62).

İskender Paşa Çeşmeleri

Trabzon'da uzun yıllar hizmetler veren ve günümüze kadar gelebilen eserler bırakan İskender Paşa'nın adını taşıyan üç çeşme bulunmaktadır. Bu çeşmelerden ilk ikisini İskender Paşa, üçüncüsünü de ölümünden sonra, kuvvetli bir ihtimalle onun adına ak-rabaları yaptırmıştır (Horuloğlu, 1983: 130).

I. İskender Paşa Çeşmesi (H.925-M. 1519)

Bu çeşme, İskender Paşa Mahallesi'nde, İskender Paşa Camisi'nin doğu tarafında bulunmaktaydı. Mustafa oğlu İskender Paşa'nın ikinci Trabzon valiliği zamanında H. 925 (M. 1519) yılında yaptırılmıştır.

Çeşmenin suyu Kavak Meydanı Mahallesi'ndeki derin bir galeriden gelmekteydi. “İskender Paşa Suyu” denilen bu su Kırzade Çeşmesi tarafından da kullanılmaktaydı. Trabzon şehir suyu tesisleri yapılmadan önce, uzun yıllar menba suyu olarak kullanılmıştır (Horuloğlu, 1983: 130).

Orijinal cephesi eyvan şeklinde oval bir kemere sahip olan çeşmenin kemerinin içinde kitabesi bulunmaktaydı (Karpuz, 1989: 68). Sonraki yıllarda, çeşmenin yanına ve üzerine yapılan ilaveler yıktırılarak 1968'de iki cephesi beyaz mermerle kaplanmıştır. 1984-1988 yıllarında çevrenin düzeltilmesi ve garaj inşaatı sırasında çeşme temelden yıktırılmıştır. Eylül 1995'te eski yerinden biraz daha

MTD

www.mtddergisi.com

ULUSLARARASI HAKEMLİ TASARIM VE MİMARLIK DERGİSİ

Ocak / Şubat / Mart / Nisan 2017 Sayı: 10 Kış - İlkbahar

INTERNATIONAL REFEREED JOURNAL OF DESIGN AND ARCHITECTURE

January / February / March / April 2017 Issue: 10 Winter – Spring

ID:166 K:271

ISSN Print: 2148-8142 Online: 2148-4880

(ISO 18001-OH-0090-13001706 / ISO 14001-EM-0090-13001706 / ISO 9001-QM-0090-13001706 / ISO 10002-CM-0090-13001706)

(Marka Patent No / Trademark

(2015/04018 – 2015/GE/17595)

güneyde, ilk şekline benzetilerek taş bir çeşme yaptırılmış ve kitabesi buraya konulmuştur. Çeşmeye memba suyu kaybolduğundan, şehir şebekesinden su bağlanmıştır. Kitabesi birinci derecede tarihi önem taşımaktadır (Albayrak, 1998: 44).

II. İskender Paşa Çeşmesi (H. 930-M. 1523)

İkinci İskender Paşa Çeşmesi, Pazarkapı Mahallesi, Hatip Cami Sokak'ta, caminin karşısında duvara yapışık olarak yaptırılmıştır. Yol seviyesinin altında kalmış olan çeşme, düz cephelidir ve iki kademeli saçağı bulunmaktadır.

Günümüzde suyu akmayan çeşmenin 57x41cm. boyutlarında mermer üzerine sülüsle yazılı bir kitabesi bulunmaktadır (Yüksel, 2010: 145).

Kitabenin ilk üç satırı Arapça, son satırı ise Farsça ve Arapçadır. Dördüncü satırın ikinci bölümünde çeşmenin yapılış tarihi Ebcedle ve tam tarihle verilmiştir. “Sekahum şaraben tahur” sözünün harflerinin Ebcedle sayı değerlerinin toplamı 930 rakamını vermektedir ve kitabenin altında bu rakam ayrıca verilmiştir (Yüksel, 2010: 146).

III. İskender Paşa Çeşmesi (H. 965/960- M. 1557/1558 1552/1553)

Bu çeşme, Pazarkapı Mahallesi Sandıkçıoğlu Sokakta bir evin duvarına yapışık olarak bulunmaktadır. Eserin; İskender Paşa'nın

ölümünden sonra, akrabaları tarafından yaptırıldığı söylene de bu konuda kesin bir kaynağa rastlanamamıştır (Horuloğlu, 1983: 130; Yücel, 1988: 70). Düz bir cephe üzerine üçgen alınlıktan ibaret olan çeşme 19. yy.da yıkılıp yeniden yapılmıştır. Çeşmenin alınlığında iki satır *talik yazıyla* yazılmış kitabesi bulunmaktadır. Yüksel'in kitabe ile ilgili verdiği ayrıntılar şöyledir: “Kitabenin ikinci satırındaki ‘İskender’ kelimesi, Edhem’in tespitinde ‘elifsiz’; ‘Liva’ kelimesi ise ‘ya’ yerine ‘hemze’ ile yazılmıştır. Doğrusu kitabenin metninde görüldüğü gibi bizim yukarıda metnini verdiğimiz şekildedir.” (Yüksel, 2010: 147).

Edhem de, makalesinde çeşme ile ilgili daha değişik şu bilgiyi vererek, kitabe ve çeşmenin banisi hakkında şöyle söylemektedir: “Aşağı Hisar'da Pazar Kapısı dahilinde bir çeşmenin ta'lik hattı ile muharrer kitabesidir. 965 tarihi birinci satır ile ikinci satır arasında mevzundur. O asırda (5) rakamı bazen sıfır olarak müstağmel olduğundan tarihin 960 olması dahi muhtemeldir. Bu çeşmenin banisi olan Mirliwa İskender, evvelce birkaç kitabede ismini gördüğümüz ve 940 (1533)'da vefat eden İskender Paşa olmayıp, bunun gayrı bir zat olması iktiza eder.” (Edhem, 2001: 352).

Kaynak suyu kurumuş olan çeşme, tamir edilerek şehir şebeke suyuna bağlanmıştır (Albayrak, 1999: 54).

MTD

www.mtddergisi.com

ULUSLARARASI HAKEMLİ TASARIM VE MİMARLIK DERGİSİ

Ocak / Şubat / Mart / Nisan 2017 Sayı: 10 Kış - İlkbahar

INTERNATIONAL REFEREED JOURNAL OF DESIGN AND ARCHITECTURE

January / February / March / April 2017 Issue: 10 Winter – Spring

ID:166 K:271

ISSN Print: 2148-8142 Online: 2148-4880

(ISO 18001-OH-0090-13001706 / ISO 14001-EM-0090-13001706 / ISO 9001-QM-0090-13001706 / ISO 10002-CM-0090-13001706)

(Marka Patent No / Trademark

(2015/04018 – 2015/GE/17595)

İskender Paşa Hamamı (H. 937- M. 1531)

İskender Paşa Hamamı hakkında Karpuz şu bilgiyi vermektedir: “Çarşı Camisi’nin güney batı yakınında yer alır. Hamamın adı, İskender Paşa’nın H. 937 (M. 1531) tarihli vakfiyesinde geçmektedir. Hamamın İskender Paşa’nın üçüncü Trabzon valiliği döneminde (1521-1523) yapılmış olduğunu tahmin edebiliriz. Ancak yapının planındaki farklılık, kadınlar ve erkekler kısımlarının duvar işçiliğindeki uyumsuzluk tarihlendirme konusunda şüphe yaratmaktadır. Belki de hamamın bir bölümü buradaki bir kilisenin üzerine kurulmuştur.” (Karpuz, 1989: 119).

Çifte hamam olarak inşa edilmiş ve korunmuş olan yapının 1889, 1938, 1981 yıllarında etraflıca onarıldığı bilinmektedir. Halen kullanılmakta olan hamamın erkekler kısmına kuzey tarafına düşen Paşa Hamam Sokağı’ndan, kuzeyden girilmektedir. Girişte bulunan kare planlı soyunmalık bölümü kısmen eski halini korumuştur. Yüksek kasnaklı sekizgen bir feneri bulunmaktadır. Bu bölümden doğudaki beşik tonozla örtülü açık ebatlı soğukluk kısmına geçilmektedir. Bu kısmın doğusuna hela yerleştirilmiştir. Beşik tonozla örtülmüş bir mekan olan sıcaklık, dikdörtgen planlıdır. Eski eser fişinde dört köşesinde dört halvet gösterilmiş fakat duvarla örtülmüş bu halvetler kaldırılmıştır. Tonozun üzerinden açılmış olan iki ışık kubbeciği ile sıcaklığın aydınlatılması sağlanmıştır.

Kadınlar kısmına güneyden girilmektedir. Fenerli soyunmalık kısmından, küçük bir soğukluk kısmına ulaşılmaktadır. Sıcaklık kısmını birbirine bağlanmış olan kare planlı iki hücreden meydana gelmiştir (Karpuz, 1989: 119).

Sekizgen, kiremitle kaplı çatının altında eskiden kara taşlı şadırvanı bulunmaktaydı. Şu anda yerinde fiskiyeli bir havuz bulunmaktadır. Hamamın içinde ve güney bölümünde su deposu yer almaktadır. Kitabesi olmayan hamamın kuzey cephesindeki giriş kapısının üzerinde Maşallah yazısı bulunmaktadır (Yüksel, 2010: 119).

Çelebi hamamdan şöyle bahsetmektedir: “İskender Paşa Hamamı çifte ve gayet muferih (ferahlık veren) bir hamamdır.” (Çelebi, 2011: 90).

İskender Paşa Mezarı (H. 940- M. 1533)

Dört dönem Trabzon valiliği yapmış ve çok değerli hizmetler vermiş olan İskender Paşa, 1533 yılında vali iken ölünce, kendisini yaptırdığı ve adını taşıyan İskender Paşa Camisi’nin batı tarafında bulunan haziredeki mezarlığa defnedilmiştir (Şekil 3).

Sandukalı, baş ve ayak şahideleri mermerden olan mezar, hazirenin ortasında bulunmaktadır (Albayrak, 1999: 59).

**Resim 3. Günümüzde İskender Paşa
Mezarı, (Kurak Açıcı, 2017)**

İskender Paşa'nın mezarı hakkında Goloğlu'nun verdiği bilgi şöyledir: “Talik şekilde yazılmış birkaç kelimelik çok sade kitabeli mezar taşındaki kavuktan, İskender Paşa'nın vezir olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre, Trabzon Valisi İskender Paşa, valilikte vezirlik rütbesi almış ilk Osmanlı devlet adamlarındandır. Çünkü vezirlik rütbesiyle vali atamaları Padişah Kanuni Sultan Süleyman zamanında başlamıştır” (Goloğlu, 2013: 50).

İskender Paşa Vakfisi

İskender Paşa Camisi'nin vakfisi, Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nde Vakfiye-i Rab-i Anadolu Defteri'nde kayıtlı bulunmaktadır. Bu vakfiye, İskender Paşa Cami'nin yapılışından iki yıl sonra düzenlenmiştir (Albayrak, 1999: 66).

İSKENDER PAŞA CAMİİNİN MEVCUT MİMARİ BİÇİMLENİŞİ

Belediye meydanı semtinde, belediye binasının doğusunda yer alan cami kitabesine göre 1529 yılında, Kanuni Sultan Süleyman'ın padişahlığı zamanında Vali İskender Paşa tarafından yaptırılmıştır. İskender Paşa, Yavuz Sultan Selim'in Padişah olması ile boşalan Trabzon Beylerbeyliği'ne 1512 yılında getirilmiş, dört ayrı zamanda toplam 11 yıl Trabzon valiliği yapmış, dördüncü valiliği zamanında kendi adını taşıyan cami ve medreseyi yaptırmış, 1533'de vali iken ölünce de, yaptırdığı cami yanındaki mezarlığa defnedilmiştir. Daha sonra avlusunda bulunan İskender Paşa Medresesi yıktırılmış, batı tarafındaki mezarlık ise kaldırılmış sadece İskender Paşa'nın mezarı bırakılmıştır. Cami dış avlusuna kuzeyden yuvarlak kemerli, kesme taştan tarihi bir kapıdan girilmektedir. Kapının her iki yanında kaidesi ve başlıkları süslemeli iki sütun ve en üstte kabartma bitkisel motifler bulunmaktadır. Cami avlu çevresi yaklaşık 1.5 metre yükseklikte beyaz taştan bir duvar ile çevrilidir. Doğu tarafından girişi bulunmaktadır. Ana giriş kapısından beş basamakla dış avluya girilmektedir. Merdivenin sağında ve solunda 1 metre yükseklikte, 4 metre uzunlukta yan duvarlar bulunmaktadır. Avlu zemini kesme taşla kaplıdır. Avlu girişinde sağ köşede, belediye binasına bitişik iki katlı binanın alt katı imam odası üst

MTD

www.mtddergisi.com

ULUSLARARASI HAKEMLİ TASARIM VE MİMARLIK DERGİSİ

Ocak / Şubat / Mart / Nisan 2017 Sayı: 10 Kış - İlkbahar

INTERNATIONAL REFEREED JOURNAL OF DESIGN AND ARCHITECTURE

January / February / March / April 2017 Issue: 10 Winter – Spring

ID:166 K:271

ISSN Print: 2148-8142 Online: 2148-4880

(ISO 18001-OH-0090-13001706 / ISO 14001-EM-0090-13001706 / ISO 9001-QM-0090-13001706 / ISO 10002-CM-0090-13001706)

(Marka Patent No / Trademark

(2015/04018 – 2015/GE/17595)

katıda müezzin odası olarak kullanılmaktadır. Doğudaki giriş kapısının sağ tarafından 16 basamakla avlu altındaki şadırvana inilmektedir. Öndeki üç bölümlü son cemaat yeri muhtemelen onarımlarla değiştirilmiş ve kırma çatı ile örtülmüştür. Kuzeydeki avluya bakan ana dış kapının sağ ve sol tarafında bulunan yuvarlak kemerli bölümler, ortalarında bir metre yükseklikten başlayan kesme taştan yuvarlak, köşelerde ise yarısı görünen sütunlar bulunmaktadır. Kemerlerin arası alüminyum doğrama ile kapatılmıştır. Kuzeydeki ana girişten başka doğu ve batı yönlerinde de kemerli birer kapı bulunmaktadır. Son cemaat mahalli ortasında iki sütun üzerine ahşap bir mahfil oturtulmuş olup yan duvarlara tutturulmuştur. İç avluya son cemaat mahallinden geçilmektedir. Bu kısmın yarısında ahşap mahfil bulunmaktaydı, cemaat mahallindeki mahfil ile kullanılan bu mahfil onarımlarda kaldırılmıştır.

Resim 4. İskender Paşa Camii Ön ve Sol Yan Cephe Görünümleri (Kurak Açıcı, 2010)

Camiinin iç avlusu yan duvarlara ve güneyden iki sütuna oturan bir kubbe ile doğu ve batısındaki tonoz parçaları ile örtülmüştür. Harim kısmı pandantiflere oturan bir kubbeyle sahiptir. Cami iki sıra pencereler ile aydınlatılmıştır. Alttaki pencereler büyük ve yuvarlak kemerli, üsttekiler ise sivri kemerli ve alçı şebekelidirler. Son cemaat mahallinin beş bölümden oluşan dış cephesinin tam orta kısmında kesme taştan yüksek bir kapı bulunmaktadır. Müezzin mahfili orta bölüme girilen kapının sağındadır. Mihrap ve minber mermerden yapılmıştır ve XIX. yy. barok süslemelere sahiptir. Minare caminin iç mekandan batı duvarına bitişiktir ve iç mekandan küçük bir kapı ile şerefeye çıkılmaktadır. Tel şerefeli olan minare, taş ve tuğlanın ahenkli bir biçimde dizilmesi ile örülmüştür (Albayrak, 1998, 215) (Şekil 4-5).

MTD

www.mtddergisi.com

ULUSLARARASI HAKEMLİ TASARIM VE MİMARLIK DERGİSİ

Ocak / Şubat / Mart / Nisan 2017 Sayı: 10 Kış - İlkbahar

INTERNATIONAL REFEREED JOURNAL OF DESIGN AND ARCHITECTURE

January / February / March / April 2017 Issue: 10 Winter – Spring

ID:166 K:271

ISSN Print: 2148-8142 Online: 2148-4880

(ISO 18001-OH-0090-13001706 / ISO 14001-EM-0090-13001706 / ISO 9001-QM-0090-13001706 / ISO 10002-CM-0090-13001706)

(Marka Patent No / Trademark

(2015/04018 – 2015/GE/17595)

Resim 6. Camii İç Mekanı, Mihrap ve Minber görünüşü ((Kurak Açıcı, 2010).

Sonradan birçok kez onarılmış, ön cephe duvarları kaldırılarak yerine kalın iki sütun yerleştirilmiş, üzerine de kemerler çevrilerek kubbenin ağırlığı bunların üstüne bindirilmiş ve asıl cephe duvarları geriye alınarak plan büyütülmüş, ayrıca bir de “son cemaat yeri” eklenmiştir. Üzerindeki kitabe 1882’deki onarıma aittir (Edhem, 2001: 346).

Caminin esas planı ters T şeklindedir. Öndeki üç bölümlü son cemaat yeri muhtemelen onarımlarla değiştirilmiş ve kırma çatı ile örtülmüştür (Albayrak, 1998: 217).

Şekil 6. İskender Paşa Cami’nin günümüzdeki planı (1897), (Tuluk, 2007: 23)

Avlusunda bulunan medresesi yıkılmış ve batı tarafında bulunan mezarlık kaldırılmış sadece İskender Paşa’nın mezarı bırakılmıştır. Değişik zamanlarda yapılan ilavelerle orijinalliyi bozulan cami iyi bir taş işçiliğine sahiptir. Karpuz, ön bölümdeki üç bölümlü son cemaat yerinin son onarımlarla değiştirilmiş ve kırma çatı ile örtülmüş olabileceğini söyler. Son cemaat yerinden iç avluya gelinir. Bu kısmın yarısında ahşap mahfil bulunmaktadır. Bu mahfil son cemaat yerinin üzerine yerleştirilen mahfille birlikte kullanılmaktadır. İç avlu, yan duvarlara ve güneyden iki sütuna oturan ortada bir kubbe, doğu ve batısındaki tonoz parçaları ile örtülmüştür. Harim kısmı pandantiflere oturan kubbeye sahiptir. Cami altta büyük, yuvarlak kemerli,

MTD

www.mtddergisi.com

ULUSLARARASI HAKEMLİ TASARIM VE MİMARLIK DERGİSİ

Ocak / Şubat / Mart / Nisan 2017 Sayı: 10 Kış - İlkbahar

INTERNATIONAL REFEREED JOURNAL OF DESIGN AND ARCHITECTURE

January / February / March / April 2017 Issue: 10 Winter – Spring

ID:166 K:271

ISSN Print: 2148-8142 Online: 2148-4880

(ISO 18001-OH-0090-13001706 / ISO 14001-EM-0090-13001706 / ISO 9001-QM-0090-13001706 / ISO 10002-CM-0090-13001706)

(Marka Patent No / Trademark

(2015/04018 – 2015/GE/17595)

üstte ise sivri kemerli alçı şebekeli pencere-
lerle aydınlatılmıştır. İri yapraklı kıvrım dallı
bordürler ve kartuşlarla 19. yy başı süsleme-
lere sahip mihrap ve minber, mermerden ya-
pılmıştır. Caminin içerisinde kalemişi süsle-
meler bulunmaktadır. İç avlunun kubbesinde,
pandantiflerde görülen bu tezyinat geç dönem
özellikleri taşımaktadır. Caminin H. 936, M.
1529 tarihli inşa kitabesi giriş kapısının üze-
rinde iken yapının bugünkü haline kavuştuğu
1882 yılı onarımına ait kitabe bulunmaktadır.
Bugün ayakta kalan avlu kitabesi de bu yıllar-
da yapılmış olmalıdır. Son cemaat yerine 1971
yılında doğudan bir kapı açılmış ve batıya
yeni bir kısım ilave edilmiştir (Karpuz, 1989:
36-37) (Şekil 6).

SONUÇ

Değerlendirilen tüm İskender Paşa yapıları
içerisinde en önemli yere sahip olan İskender
Paşa Camisidir.

**Eski gravür ve resimlerden İskender Paşa
Camii'nin birçok kez değişikliğe uğrayarak
günümüzdeki biçimini aldığı anlaşılmakta-
dır. Orijinalinde tek üniteli bir mekan tipo-
lojisi gösterirken, sonradan kuzey duvarı
kaldırılıp yerine iki sütun eklenerek ana
mekanın kuzeye genişletildiği ve önüne gü-
nümüzde var olan son cemaat revakı eklen-
diği anlaşılmaktadır. Tek şerefeli minaresi
batı yüzeyinde, orijinal cami beden duvarı-
nın bittiği köşede yer almaktadır.**

**Caminin avlusunda bulunan medresesi yı-
kılmış, batı yönündeki haziyesi de kaldırıl-
mıştır. Cami, değişik zamanlarda yapılan
onarımlarla orijinallikinden uzaklaşmıştır.**

Günümüze kadar çeşitli eklemelerle gelen
İskender Paşa Cami, gelişmeye elverişli bir
yapıya sahiptir. Sürekli gelişen değişen yapı-
sıyla eskisi gibi anıt değerini taşımaya da de-
vam etmektedir.

**İskender Paşa Camii, bulunduğu konu-
mu itibari ile her zaman göz önünde olan
ve çok fazla insanın ibadet için ziyaret et-
tiği bir cami olma özelliğini korumakta-
dır. Kent meydanı, kent için bir lokomotif
vazifesi görmekte ve ulaşımın da merkezi
olması özelliğini taşımaktadır. Bu nedenle
de cami, her gün çok yoğun bir kullanıma
cevap vermektedir.**

İskender Paşa Camisi, şu anki yapısıyla bile
kendi gibi sürekli bir büyüme içerisinde olan
şehre ve özellikle de bulunduğu şehir meyda-
nına yetmemektedir. Geniş bahçesi hatta bu-
lunduğu sokak özellikle Cuma günleri dolup
taşmaktadır.

Şehrin merkezinde mimarisi ve bu zamana ka-
dar hayatta kalmasıyla dikkat çeken İskender
Paşa Camii Müslüman halka hizmet vermeye
uzun yıllar devam edecek gibi görünmektedir.

MTD

www.mtddergisi.com

ULUSLARARASI HAKEMLİ TASARIM VE MİMARLIK DERGİSİ
Ocak / Şubat / Mart / Nisan 2017 Sayı: 10 Kış - İlkbahar
INTERNATIONAL REFEREEED JOURNAL OF DESIGN AND ARCHITECTURE
January / February / March / April 2017 Issue: 10 Winter – Spring
ID:166 K:271

ISSN Print: 2148-8142 Online: 2148-4880

(ISO 18001-OH-0090-13001706 / ISO 14001-EM-0090-13001706 / ISO 9001-QM-0090-13001706 / ISO 10002-CM-0090-13001706)

(Marka Patent No / Trademark
(2015/04018 – 2015/GE/17595)

KAYNAKÇA

ALBAYRAK, H., (1998). Trabzon İskender

Paşa Külliyesi. Trabzon Belediyesi Kültür
Yayınları 67, Trabzon

ALBAYRAK, H., (1999). Fetih'ten Kanuni'ye
Trabzon İdari Yapılanma ve Trabzon
Valileri (1461-1566). T.C. Trabzon
Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları,
İstanbul, 2, 85

ÇELEBİ, E., (2007). Seyahatname. Yapı
Kredi Yayınları İstanbul, 2, 85

ÇELEBİ, E., (2011). Seyahat-Namesi'nden
Seçmeler. 1. Kitap, (Hazırlayan: N. Atsız),
Ötüken Yayınları, Ankara, 173

EDHEM, H., (2001). Trabzon'da Osmanlı
Kitabeleri. Trabzon Belediyesi Kültür
Yayınları, Trabzon

GOLOĞLU, M., (2013). Trabzon Tarihi
Fetihten Kurtuluşa Kadar. Serander
Yayınları, Trabzon

HORULOĞLU, Ş., (1983). Trabzon ve
Çevresinin Tarihi Eserleri. Er Ofset
Matbaacılık, Ankara

HÜSAMEDDİN, H., (1986). Trabzon
Salnamesi. Amasya Tarihi, Ankara

KARPUZ, H., (1989). Trabzon'daki Türk
Devri Hamamları. 88/89 Kültür Sanat
Yıllığı, Trabzon

KURAK AÇICI, F., (2010). Kişisel Fotoğraf
Arşivi

KURAK AÇICI, F., (2017). Kişisel Fotoğraf
Arşivi

LOWRY, H. W., (2010). Trabzon Şehrinin
İslamlaşması ve Türkleşmesi 1461-1583,
Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul,
93

ŞEVKET, Ş., (2000). Trabzon Tarihi. Kurtuba/
Tarih Dizisi, İstanbul

TULUK, Ö. İ., (2007). Trabzon İskender Paşa
Camii: Fiziksel Gelişim Süreci Üzerine Bir
Değerlendirme, Uluslararası Karadeniz
İncelemeleri Dergisi, 3, Trabzon, 9-16

URAZ, M., (1957). Trabzon'da Kültür Hayatı,
Hamsi Dergisi, İstanbul, 17-20

USTA, V., (1999), Anabasis'ten Atatürk'e
Seyahatnamelerde Trabzon. Serander
Yayınları, Trabzon

YÜCEL, E., (1988). Trabzon. Net Turistik
Yayınları, Trabzon, 62

YÜKSEL, M., (2010). Trabzon'da Türk-İslam
Eserleri ve Kitabeler. Trabzon Belediyesi
Yayınları, Trabzon

MTD

www.mtddergisi.com

ULUSLARARASI HAKEMLİ TASARIM VE MİMARLIK DERGİSİ

Ocak / Şubat / Mart / Nisan 2017 Sayı: 10 Kış - İlkbahar

INTERNATIONAL REFEREED JOURNAL OF DESIGN AND ARCHITECTURE

January / February / March / April 2017 Issue: 10 Winter – Spring

ID:166 K:271

ISSN Print: 2148-8142 Online: 2148-4880

(ISO 18001-OH-0090-13001706 / ISO 14001-EM-0090-13001706 / ISO 9001-QM-0090-13001706 / ISO 10002-CM-0090-13001706)

(Marka Patent No / Trademark

(2015/04018 – 2015/GE/17595)

EXTENDED ABSTRACT

Purpose and Scope : The city of Trabzon located in the North of Turkey and The Eastern Blacksea section of the Blacksea Region, has had an important place throughout history owing to the fact that it is a harbor city. Since it is located on a trade network, it has hosted many different civilizations since ancient periods. After the conquest of Trabzon, churches were transformed into mosques for the Islamization and Turkification of the city and later mosques were started to be built as Turkish Period Buildings. Later, İskender Pasha Mosque was built in the area accepted as the city center, known in the past as Non-Muslim (Gavur) Square, and today as Meydan (Square). The mosque which had been formed with the single unit mosque approach of the Ottoman mosque typology has reached the present by being expanded through various additions. Specifically, an examination of old engravings and photographs reveals that Iskender Pasha Mosque has taken its present form by undergoing changes many times. The purpose of the study is to trace the physical development of the Iskender Pasha Mosque and Social Complex which carry importance for the city. The scope of the study is the evaluation of Iskender Pasha Mosque in the Trabzon city square as well as other buildings named after Iskender Pasha.

Method: Historical documents and photographs have been reached through the literature review method about Iskender Pasha Mosque. Documents accessed through different sources were examined and compiled for the study. Buildings located at the city square and named after Iskender Pasha were examined through on-site observations at different times. The buildings were documented with photographs and recorded. The obtained data were compiled and created the main set up of the study. **Short Review of Literature:** Iskender Pasha Mosque which is at an important status for Trabzon city preserves its value as a monument which had been existent since the past. The building located at the most important position of the city – its center – is characterized as a work which is worth examination. The mosque has taken its name from Iskender Pasha who has served as the Governor of Trabzon for long periods of time. Iskender Pasha has endeavored for the public development of Trabzon during the period of his Governorship and has left behind many works. The first work of Iskender Pasha is the Iskender Pasha fountain which is situated in the present city square in 1519. He had the second Iskender Pasha Fountain built in 1523 at Aşağıhisar (Lower Hisar). In 1529, he had Iskender Pasha Mosque and Iskender Pasha Medrese (Madrasah) built. Trabzon Governor Iskender Pasha died in 1533 and was buried near his mosque. It can be understood from the headpiece on his tomb-

MTD

www.mtddergisi.com

ULUSLARARASI HAKEMLİ TASARIM VE MİMARLIK DERGİSİ

Ocak / Şubat / Mart / Nisan 2017 Sayı: 10 Kış - İlkbahar

INTERNATIONAL REFEREED JOURNAL OF DESIGN AND ARCHITECTURE

January / February / March / April 2017 Issue: 10 Winter – Spring

ID:166 K:271

ISSN Print: 2148-8142 Online: 2148-4880

(ISO 18001-OH-0090-13001706 / ISO 14001-EM-0090-13001706 / ISO 9001-QM-0090-13001706 / ISO 10002-CM-0090-13001706)

(Marka Patent No / Trademark

(2015/04018 – 2015/GE/17595)

stone with a humble epitaph that Iskender Pasha was a vizier. Trabzon Governor Iskender Pasha was one of the first Ottoman statesmen to receive the rank of vizier during governorship. Iskender Pasha Mosque is a 16th century work of art typified with a single dome standing on four walls. The epitaph on the mosque shows that it was built in 1529. In the obtained documents, it is mentioned that the mosque which is referred to as Meydan (Square) Mosque is a building made of stone with a lead covered single piece dome and has a smooth minaret made of bricks. Iskender Pasha Medrese (Madrasah) which is located at the North side of Iskender Pasha Mosque and was presumably built in 1529, was one of the oldest madrasahs that could survive until recent years in Trabzon. The building which was evacuated at the Republic Period remained out of service for some time, and later its rooms were hired out to workers who did not have houses. After 1950, during the renewal of the mosque surroundings, the madrasah which was intact was demolished and only its entrance door remained standing. Iskender Pasha Mosque which is the most important building named after Iskender Pasha, was built in 1529 by Governor Iskender Pasha at the municipal square district during the reign of Kanuni Sultan Süleyman according to its epitaph placed on the East of the Municipality building. Iskender Pasha, was appointed Governor after Yavuz Sultan Selim became the Sultan in 1512, served as the governor of Trabzon for 11 years, had the mosque and madrasah named after him built during the fourth period as a governor, and was buried in the graveyard next to the mosque he had built when he died during his governorship in 1533. Later, Iskender Pasha Medrese (Madrasah) which is located in its courtyard was removed, the graveyard at the west side was also removed and only Iskender Pasha's grave was preserved. The outer courtyard of the mosque is accessed at the north through a historical, round arched, cut stone door. The mosque courtyard is surrounded by a white stone wall which is approximately 1.5 meters in height. In has an entry through the East side. The floor of the courtyard is covered with cut stone. At the building at the courtyard entry on the right corner located next to the municipality building, the lower floor is being used as Imam's room and the upper floor as Muezzin's room. From the right side of the entrance at the East, 16 steps descend to the Şadırvan (Water tank and fountain) under the courtyard. The three parted last gathering place was probably changed through repairs and covered with a hipped roof. On the right and left of the main outer door which faces the courtyard at the north are round arched sections, in the middle of them there are round columns made of cut stone starting from one meter height and in the corners there are columns whose halves are seen. Other than the main entrance at the north, there are arched doors at the east and west directions. In the middle of the last gathering place, a wooden mahfil (muezzin's place) has been

MTD

www.mtddergisi.com

ULUSLARARASI HAKEMLİ TASARIM VE MİMARLIK DERGİSİ

Ocak / Şubat / Mart / Nisan 2017 Sayı: 10 Kış - İlkbahar

INTERNATIONAL REFEREED JOURNAL OF DESIGN AND ARCHITECTURE

January / February / March / April 2017 Issue: 10 Winter – Spring

ID:166 K:271

ISSN Print: 2148-8142 Online: 2148-4880

(ISO 18001-OH-0090-13001706 / ISO 14001-EM-0090-13001706 / ISO 9001-QM-0090-13001706 / ISO 10002-CM-0090-13001706)

(Marka Patent No / Trademark

(2015/04018 – 2015/GE/17595)

placed and attached to the side walls. The inner courtyard is accessed through the gathering place. The inner courtyard is covered with a dome which is supported by the side walls and two columns on the south and vault pieces on its east and west. The harem section has a dome supported by pendants. The mosque is lit with two rows of windows. The lower windows have big with round arches and the upper ones have pointed arches and plaster meshes. There is a high door made of cut stone right in the middle of the latest gathering place which consists of five sections. The muezzin's mahfil is on the right of the door which provides access to the middle part. The mihrab and the pulpit are made of marble and have XIX century baroque ornaments. The minaret is adjacent to the interior west wall and the minaret's balcony is accessed through a small door from the interior. The front facade walls which have been restored many times afterwards were removed and replaced by thick columns, and arches were built above them to support the dome and the plan was enlarged by moving the main facade walls backwards and also a "last gathering place" was added. The epitaph on it belongs to the restoration in 1882.

Result: As a result, among the examined Iskender Pasha buildings, the most important one is the Iskender Pasha Mosque. Old engravings and photographs show that Iskender Pasha Mosque has reached its present form after undergoing changes many times. While it showed a single unit space typology in its original form, it can be understood that the main space was enlarged to the North by removing the North wall later and by adding two columns in its place and the last gathering place portico which is existent at present was added. The single balcony minaret is situated at the West surface, at the corner where the original main outer wall of the mosque ends. The madrasah which used to be at the mosque courtyard was demolished and its hazire (reserved area) in the West direction was removed. The mosque has moved away from its original form with the restorations done at different times. Iskender Pasha Mosque preserves its characteristics of always being in the public eye and being a mosque visited by many people for worship considering its location. The city square serves as a locomotive for the city and also as the center of transport. For this reason, the mosque responds to the requirements of very intensive use every day.